
A visszacsatolás fényei és árnyai

Simon Attila könyve tudománynépszerűsítő sorozatban látott napvilágot. Ezt a szerepet azonban úgy tölti be, hogy vele egyenértékűen újdonságot jelentő, eredeti kutatásokon alapuló, levéltári és kéziratos forrásokra is támaszkodó, jegyzetekkel kísért tudományos szakmunka. Főcíme némileg regényes hangulatú. Évszám nélkül pedig kimondottan talányos lenne, hiszen a Felvidéken a „magyar idők” egy évezreden át tartottak, magának a régióknak az elnevezése pedig éppenséggel Magyarország tradicionális központi tájszemléletében értelmezhető. Az évszámok és az alcím azonban pontosítja a tartalmat. A mű arról a hét (valójában hat és fél) esztendőről szól, amikor az 1920-ban Magyarországtól Csehszlovákiához csatolt területek déli, túlnyomólag magyarok lakta sávja az első bécsi döntés következtében ismét Magyarországhoz tartozott.

A szocialista Magyarországon és Csehszlovákiában az 1938–41 közötti terület-visszacsatolásokat mind a politikában, mind a nyilvánosságot élvező történetírásban egyöntetűen a Horthy-korszak bűnlajstromához sorolták, még pedig a legsúlyosabb vétkek közé. Simon Attila könyvének alapállása más, nem csatlakozik ehhez a véleményhez. Könyve előszavából idézünk: „A múlt és annak történelemként felidézése ritkán fedí egymást. Ez a megállapítás a jelen szövegre is érvényes. Ezért aki azt olvassa ki e könyvből, hogy a Felvidék visszacsatolása problémák és gondok egész sorát generálta, arról se feledkezzen meg, hogy ezeket a gondokat messze felülmúlták a visszacsatolás előnyei, messze felülmúlta az öröm, hogy a csallóközi, gömöri vagy kassai ember ismét magyar állampolgárrá vált. Ezt leírni azonban nehéz, sőt talán lehetetlen is. Ezt át kellett élni.” (13–14. o.)

Az 1966-ban egy Rimaszombat közeli községben született, ma is Szlovákiában élő és dolgozó szerző saját élményre természetesen nem hivatkozhat, történészként azonban azonosulhat az idézett örömmel, miközben a végletes ítékezés helyett hitelesen, józan tárgyilagossággal, fényeket és árnyakat szembesítve ír a „magyar idők”-ről.

A visszatért felvidékiek két évtized különlet után és eltérő szocializálódás következményeként sok tekintetben másként látták a világot és más társadalmi-gazdasági viszonyokhoz szoktak, mint a csonkaországiak. A különbségek az első napok, hetek örömhullámában még nem vagy alig jelentkeztek, de aztán nagyon hamar megmutatkoztak az élet számos területén. A visszacsatolás éveinek történelmi bemutatására kínáló szemponatok közül Simon Attila találóan választotta ki a visszaülleszkedés, a reintegráció központi jelentőségű, de sokrétű kérdéskörét. A könyv ennek legfontosabb területeit elemzi: pártpolitika és parlamenti képviselet; igazolási eljárások, különös tekintettel a volt csehszlovák állami alkalmazottakra; a Trianon után formálódó önálló, kisebbségi identitás, a „felvidéki szellem”; a csehszlovák földreform és a telepések; a visszatért országrészen élő szlovákok helyzete; Csehszlovákia társadalompolitikájának öröksége, például a sport, az oktatás, a sajtó, a művelődés területén; a zsidóság sorsa. A felsorolás nagyjából a fejezetekre tagolást követi. Kiemelve említjük a Felvidék „főváros”-áról, egyben a visszatért terület legnépesebb településéről, Kassáról szóló, különösen gazdag tartalmú, önálló fejezetet, mely exkuzusnak is fölfogható, mert a tematikus rendből földrajzi szempont szerint ágazik ki. Valójában azonban nem kitérő, hanem a többi fejezetben előkerült kérdések helyi adottságokkal szembesített, összpontosító tárgyalása. Ám bármiként soroljuk a fejezeteket, nem szorul külön magyarázatra, hogy a megjelölt problémák mind konfliktushordozók.

Szerzőnk a konfliktusokat egyáltalán nem kerüli meg, hanem az említett kiegyenlítő szemlélet jegyében mutatja be. Nem hogy nem csatlakozik az egyoldalú bűn–bűnhődés politikai-ideológiai alapú beállításához, hanem sorra veszi az elfogultságokból vagy a végső kudarcból az emlékezetbe rögzült, közkeletű történelemmagyarázatokat, balítéleteket, topozokat. Visszatérően óv az általánosításoktól, és differenciált látásra figyelmeztet. Lássunk néhány példát! A bevonuló magyar csapatok ünnepélyes és lelkes fogadtatását együtt érzően és beleélően mutatja be, a magyar lakosság természetes és ösztönös nemzetiségi öntudata nyilvánult meg a visszacsatolást követő első napokban (38–42. o.). Ám hamarosan kiderült, hogy – jóllehet a túlnyomó többség sok éve várta a döntést –, szinte senki sem volt fölkészülve rá. A hétköznapi beköszöntével gyorsan egymásra torlódtak a megoldandó problémák. Az egyik legismertebb korabeli és később szívósan főlemlegetett negatívum, hogy mennyi feszültséget okozott a két ország gazdasági és árszínvonalának a csehszlovák viszonyok közt kedvezőbb alakulása. Szerzőnk statisztikai adatokkal tárja föl az ennél bonyolultabb valóságot, ugyanis Dél-Szlovákia más vidékekkel összevetve a köztársaság egyik legelmaradottabb, hátrányokkal küszködő régiója volt. „Összességében a visszacsatolt területek gazdasága egyáltalán nem volt fejlettebb, mint a magyarországi...” (44–46. o., az idézet a 45. oldalról való). Mindemellett mindkét oldalon folytonosan gondot jelentett, hogy az új határokkal szomszédos vidékek éppúgy gazdasági zárványterületek maradtak, mint a trianoni határ közelében voltak. A szlovákiai magyarok kollektív emlékezetében a mindent előzőlő „anyások” (az anyaországból odahelyezettek) negatív képét nemcsak vitatja Simon Attila, hanem számokkal is bemutatja a valós helyzetet, a szakember- és tisztviselőhiányt, amit csak részben pótoltak anyaországiakkal (86–89. o.). Ezzel azonban nem fedi el, hogy a más közegből érkezők több okból és nem egyszer összeütközésbe kerültek a helybeliekkel, illetőleg azok velük. Finom elemzés az említett „felvidéki szellem” és az „úri Magyarország” találkozásának rajza, az idealizált önkép és a valóság szembesítése, egy pillanatra sem felejtette, hogy a magyarországi közigazgatás milyen történelmi-társadalmi terheket hordozott, melyeket a visszacsatolt területen sem tudott letenni. A kisebbségben kialakult és mozgósító küldetésstudattól pedig – oka fogytán – nehezen szabadultak azok, akik általa szocializálódtak.

Nem csodálkozhatunk rajta, ha a visszacsatolt magyar lakosság úgy akart élni az anyaországhoz kerülés nemzeti előnyeivel, hogy a Csehszlovákiából hozott, ott szerzett előnyökről – például az általános és titkos választójogról – sem akart lemondani (97–109. o.). Ugyancsak érthető, ha a csonkaországiak természetesnek tartották a hozzájuk, a többséghez hasonulást. A ki kihez (mi mihez) illeszkedése kérdése olykor abszurd viszonylatokat is szülve, folytonosan fölmerült. Gondolunk például olyan hétköznapi, de nagy horderejű kérdésekre, mint a kisebbségi létben megtartó szerepet vivő egyesületek, főleg sportegyesületek magyarországi állami támogatásának hiányára vagy nagyon alacsony fokára, illetőleg a Csehszlovákiából örökölt koedukált közoktatásra, melyet a magyar tanügy nem fogadott el. Az utóbbi többek közt azért is nehezen magyarázható, mert a magyarországi apró falvak kisiskoláiban tradicionálisan létezett a koedukáció. Végül is a gyorsan eltelt évek alatt számos probléma megoldására nem került sor, némelyik rendezéséhez hozzá sem lehetett fogni.

Szerzőnk otthonosan mozog a szlovenszkoiból a fordulattal magyarországiává lett magyar pártpolitikában. Rokonszenvnek vagy ellenszenvnek ezen a téren sem tesz engedményt. Korrupciót, részre hajlást, elvtelenséget tapasztalva, nem kíméli a magyarországi politikai életbe viszonylag gyorsan beilleszkedő felvidéki politikusokat és pártjaikat sem.

Összetett képet kapunk a visszatért terület szlováksággal kapcsolatos magyar nemzetiségi politikájáról, mely előszeretettel gondolkozott az 1918 előtti helyzetben, nem számolva a változásokkal, ugyanakkor a szlovák lakosság lojalitásának megnyerését is célnak tartotta (131–139. o.).

Összegzően megállapítható, hogy Simon Attila nem föltétlenül cáfolja a vitatható vélekedéseket, inkább pontosít, helyreigazít, több nézőpontból közelítve, árnyalja az eseményeket. Nem hallgatja el a korabeli magyar „hivatalosság” hibáit, eredjenek azok akár a rendszer sajátosságából, akár az új helyzetre fölkészületlenségből, legfeljebb magyarázza az okokat. A másik oldaltól is távolságot tart. Egyáltalán nem viszonyul kritikátlanul az első világháború győztesei által demokratikus mintaállamnak minősített Csehszlovákiához, még kevésbé a Felvidék déli sávja Magyarországhoz kerülésének is köszönhetően államiságot nyerő Szlovákiához. Igaz, a könyv témakörének határait átlép-né, ha a szomszédok belviszonyaival részletesebben foglalkozna, csak helyeselni tudjuk, hogy nem teszi.

A visszailleszkedés nehézségeit vizsgálva, külön el lehet azon gondolkodni, hogy a magyar társadalom és közvéleménye számára mennyire volt új feladat a reintegráció. Nemcsak azért kérdés ez, mert a közjogi fölfogásnak köztudottan részét képezte a Szent István koronája országainak összetartozása, az időlegesen külön álló területek újraegye-sítése mindig politikai küzdelmek tárgyát képezte, hanem mert a közel múltig elevenen éltek a helyi tudatban a török hódoltság alól felszabadult területek integrálódásának és újjászervezésének emlékei. Mindebből ezúttal az a tanulság, hogy a magyarországi köz-gondolkodástól nem lehetett idegen egy történetileg összetartozó terület visszailleszkedé-se, különösen nem, ha két évtizede várták annak bekövetkeztét.

Ám akárhogyan igyekszünk magyaráztatni, tény, hogy a „magyar idők” adóssággal zárultak, azaz szakadtak meg. Simon Attila könyve arról szól, hogy a sok erőfeszítés és a pozitív érzelmek ellenére ebben a helyzetben nem bizonyult elegendőnek a történe-ti tapasztalat, és nem mutatkozott kellően rugalmasnak az államrendszer. Azzal pedig nem számolhatunk, hogy „mi lett volna, ha” hat és fél évnél tovább tart a lehetőség. Magyarázatul, de nem mentségül szolgálhat a felkészületlenségre, és ebből adódóan a gyakori rögtönzésre, a kapkodásra a háború, melyet a végső kifejeletet kivéve (a zsidóság deportálása, a front megérkezése) Simon Attila visszailleszkedést fékező súlyos okként, de tudatosan mint távolabbi háttért kezel. Talán lehetett volna még erősebben hivatkozni rá, ugyanakkor szerzőnk nyilvánvalóan így próbálta nyomatékosabban jelezni, hogy a visszailleszkedés eredményei és kudarcai nem föltétlenül a háború függvényei.

A recenzió „kötelessége” hiányérzeteiről is számot adni vagy a könyv állításainak némelyikét vitatni. Erre Simon Attila munkája nem sok lehetőséget nyújt, csupán két ki-sebb megjegyzést teszünk.

A bécsi döntést megelőző, a magyar honvédség felsőbb parancsnoksággal nem egyez-tetett kacagópusztai támadása mellett a Rongyosgárdáról hiányolható néhány sor, hiszen gerillatevékenysége Szlovenszkóra szintén kiterjedt, nemcsak Kárpátaljára.

Simon Attila ebben a munkában Kárpátaljával különben nem foglalkozik, de hogy miért, részletesebben nem indokolja. Mellette és ellene jó néhány érv sorakoztatható föl. Ezúttal az utóbbiak közül legyen szabad csupán arra emlékeztetni – nem a szerzőt, akinek a döntését tiszteletben tartjuk, hanem – az olvasót, hogy Kárpátalja 1938-ban visszakapott déli sávjának története szorosan összefüggött, csaknem azonosan alakult a többi, ugyan-akkor visszatért felvidéki területtel. Továbbá tudott, hogy maga az elnevezés a „csehszlo-vák idők” terméke, fordításként keletkezett, mert 1918 előtt Magyarországon ennek a területnek közigazgatási, földrajzi, néprajzi különállása nem lévén, eredeti magyar neve sem alakult ki. Különben maga a tájnév beleillik a magyarországi nyelvhasználatba, és csakis Kárpát-medencei viszonylatban értelmezhető.

A könyv utolsó fejezetében olvashatunk arról, miként érte el a front a visszacsatolt te-rületet, melyen a harcok még csaknem fél esztendeig folytak. Baljós feszültséget hordozó

címet visel, „Vissza a jövőbe”. Különösen azért érezheti így az olvasó, mert már ismeri, amit az újabb impériumváltást megérők közül eleinte kevesen sejtettek, a visszacsatolás súlyos megtorlását, a közép-európai szomszéd népek viszontagságos történetében is páratlan eseményeket, az ismét Csehszlovákiába került magyarok teljes jogfosztását, a kitelepítést, a lakosságcserét, a Csehországba deportálást, a reszlovakizációt. Mindazért, ami Csehszlovákia fölbomlása után a csehekkel, de főleg a szlovákokkal történt, a magyar és német nemzetiséget tették bűnbakká. A könyv azonban a „magyar idők” elmúlása után történeteket nem tárgyalja. 1945 első felével, a csehszlovák közigazgatás újjászervezésével zárul, melynek első intézkedései között szerepelt a menekülés lehetőségével addig nem élő anyaországi eredetű magyarok azonnali kiutasítása.

A könyvismertetésünk befejezéséül választott alábbi idézetet a szerző egy részterülettel, a magyar nemzetiségi politikával kapcsolatosan fogalmazta meg, melyről minden tényleges vagy vélt hibája ellenére elmondható, hogy a szlovákság a valóságnál rosszabb emléket őrzött meg róla: „...annál inkább szomorú, hogy ezt a témát és korszakot érintve az előítéletek és tévhitek oldása érdekében eddig mindkét fél történettudománya meglehetősen kevés energiát fektetett be.” (150–151. o.) Ez a megállapítás szerintünk a történetírói felelősséget kiterjesztve az egész műre érvényes. Éppen Simon Attila tett nagy lépést ezzel a könyvvel, hogy az általa bírált helyzet változzon.

(Simon Attila: Magyar idők a Felvidéken (1938–1945). Az első bécsi döntés és következményei. Budapest, 2014, Jaffa Kiadó, 248 p.)